

Rijkswaterstaat
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat

Regiodagen CE aanpak voor decentrale overheden

Noord-Holland, Flevoland en Utrecht

Inhoud

De diepte in	7	CE-aanpak	69
Ketenontwerp	9	6 voorbeelden van CE-aanpak	71
Vlinder diagram	11	Belangen van gemeenten, bedrijven en burgers	75
Prioriteitsvolgorde	12	Mogelijke rollen van de gemeente	79
Wat levert circulaire economie Nederland op?	13	Financiering & meetbaar maken CE	81
Werkgelegenheid en circulaire economie	15	Financiering en subsidies	82
Circulaire economie en energie doelstellingen	17	Ontwikkelingen in meten en	
Circulaire economie en SDG's	18	monitoren van de circulaire economie	84
Circulaire economie en biodiversiteit	19	Hoe kun je resultaten in	
Design Principes & Businessmodellen	20	de circulaire economie uitdrukken?	85
CE op verschillende niveaus	23	Ter inspiratie: ondersteuning,	
Waar staat Europa?	26	thema's, instrumenten en voorbeelden	87
Waar staat Nederland?	29	Verdere ondersteuning voor	
Waar staan de waterschappen?	30	regio's en gemeenten vanuit rijk	91
Waar staan de provincies?	33	Circulair bouwen en slopen	92
Waar staan de gemeenten?	39	Circulair inkopen en aanbesteden	94
Regionale samenwerking	43	Circulaire huishoudens	95
Waar staan de regio's?	45	Biomassa en voedsel/ Agro	96
Samenwerkingspartners	50	Circulaire bedrijven	97
Versterken van draagvlak	53	Circulaire dienstensector	98
Vertragende argumenten		Circulaire wet en regelgeving,	
bij circulaire economie	56	toezicht en handhaving	99
Versterking van regionale focus	59	Inspirerende boeken	100
Punten op mee te nemen in Focus bepaling	61	Kijken en luisteren	101

Regiodagen CE aanpak voor decentrale overheden

Noord-Holland, Flevoland en Utrecht

Beste deelnemers aan de Regiodagen CE-aanpak,

Geweldig dat jullie aan deze Regiodag deelnemen! We staan met zijn allen voor een uitdagende opgave om tot een volledig circulaire economie te komen. Het huidige economische systeem gaat uit van oneindig beschikbare grondstoffen en een oneindig incassingsvermogen van de natuur waar we elke dag 100% afhankelijk van zijn om te kunnen leven. Inmiddels is bekend dat beide randvoorwaarden niet realistisch en houdbaar zijn. Een toekomstbestendige economie houdt dus rekening met de eindigheid van grondstoffen en de belasting daarvan op de leefomgeving.

Zo'n circulaire economie komt er niet vanzelf. Lokale bedrijven zijn goed in staat om bestaande systemen te optimaliseren maar niet om grote transities als deze door te voeren. Natuurlijke grondstoffen en hulpbronnen die van iedereen zijn, moeten ook door iedereen beschermd worden. Bedrijven erkennen dit en steeds vaker klinkt dan ook de roep om regulering door de overheid. De verbinding die nodig is tussen de verschillende actoren in de grondstoffencyclus ontstaan alleen als decentrale overheden zoals provincies en gemeenten, regionale partners en bedrijfsleven daar gezamenlijk de schouders onder zetten. Op lokaal en regionaal niveau is een gemeente daarom een logische speler om de verschillende partijen bij elkaar te brengen, te activeren en faciliteren. Daarnaast kan een lokale overheid focus aanbrengen in de aanpak van een circulaire economie, om zo ook in de toekomst een aantrekkelijke regio te blijven. Zo kunnen materialen die noodzakelijk zijn voor lokale bedrijvigheid behouden worden voor de regio en kan werkgelegenheid worden gestimuleerd. Bij gemeenten die al met het circulaire economie aan de slag zijn, zien we dat circulaire economie ook bijdraagt aan het behalen van andere ambities, zoals de energietransitie, biodiversiteit en andere duurzaamheidsthema's. Circulaire economie werkt als verbindend thema.

Nederland heeft de doelstelling om 100% circulair in 2050 te zijn en 50% circulair in 2030. Al lijken de doelstellingen nog ver weg, er is veel inspanning nodig om de transitie te bewerkstelligen, bewust zijn te creëren, plannen te maken en vooral om in actie te komen. Om deze doelstellingen te halen zullen we verder moeten dan ons afval systeem optimaliseren, inzetten op recycling of circulair inkopen. We zullen verder moeten dan enkele voorbeeld projecten, het zal het nieuwe normaal moeten worden. Circulaire economie is niet een thema dat alleen bij een enkeling binnen een organisatie moet worden belegd, maar een thema dat raakt aan vrijwel alle verantwoordelijkheden van een gemeente of decentrale overheid. Circulaire economie moet verankerd raken in al het beleid van economie en openbare ruimte tot communicatie. Een flinke maar noodzakelijke opgave!

Gelukkig gebeurt er al veel op het gebied circulaire economie, zijn er talrijke initiatieven waarbij u aan kunt sluiten en voorbeelden waar we allemaal van kunnen leren. Maar we staan met z'n allen nog aan het begin van de transitie en zullen in de toekomst meer met elkaar moeten optrekken om het thema in de praktijk te brengen. Daarom hebben de ministeries van IenW, EZK, BZK en de koepel organisaties VNG, IPO en UvW het initiatief genomen om u te ondersteunen bij het realiseren van uw circulaire ambities. Rijkswaterstaat en Circularities hebben in opdracht van dit consortium hun uiterste best gedaan om u in één dag de meest relevante hulpmiddelen aan te bieden. En u op circulair gebied verder kennis te laten maken met potentiële samenwerkingspartners, zodat we gezamenlijk kunnen zorgen dat uw regio toekomstbestendig wordt. We hopen u en uw wensen met betrekking tot circulair economie zo ook beter te leren kennen om dit ook aan de initiatiefnemers op nationaal niveau terug te kunnen koppelen zodat beleid ook verder vorm gegeven kan worden.

Met circulaire groet,

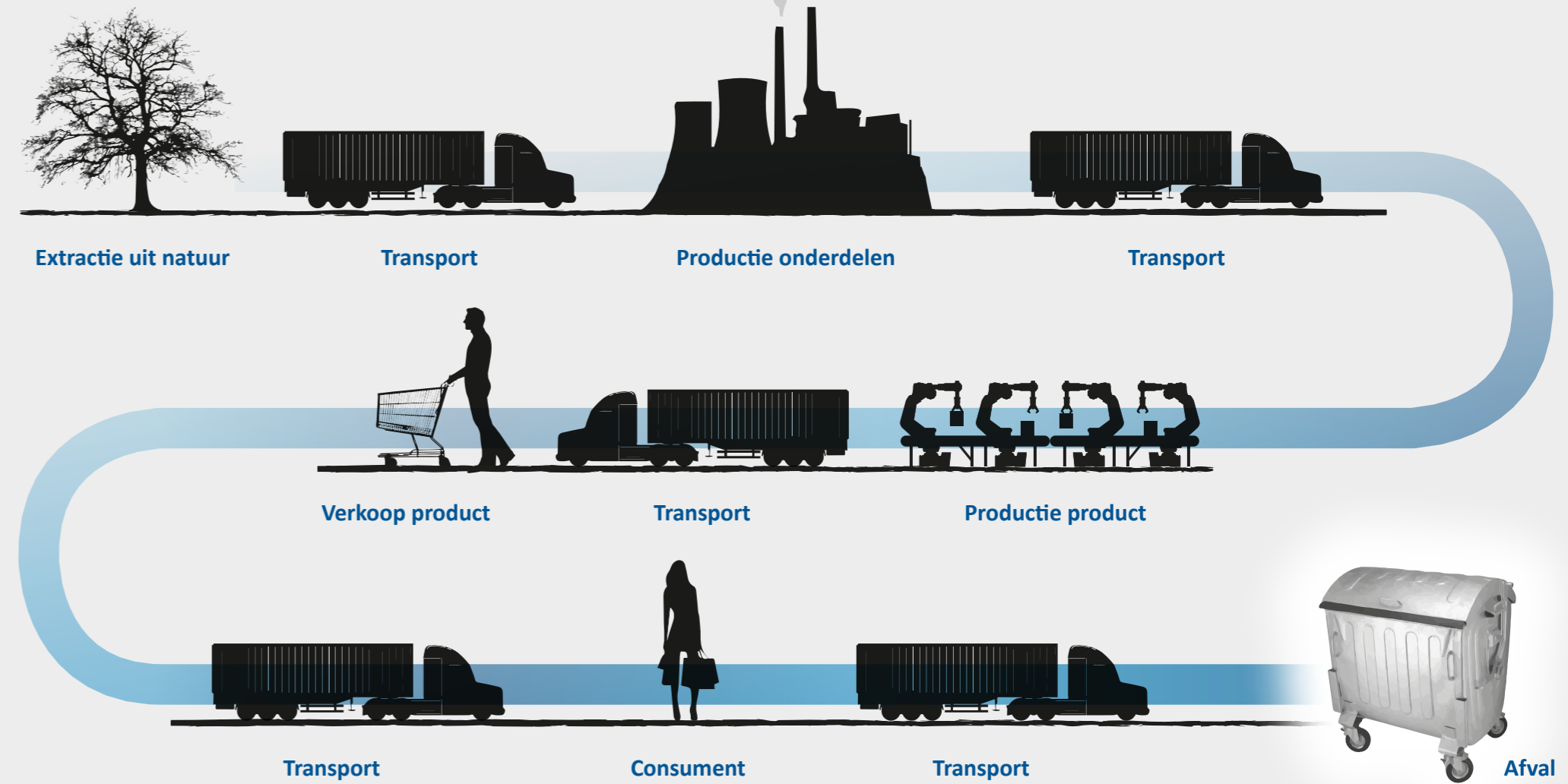
Klaske Kruk, Circularities
Petra Bakker, Rijkswaterstaat

De diepte in

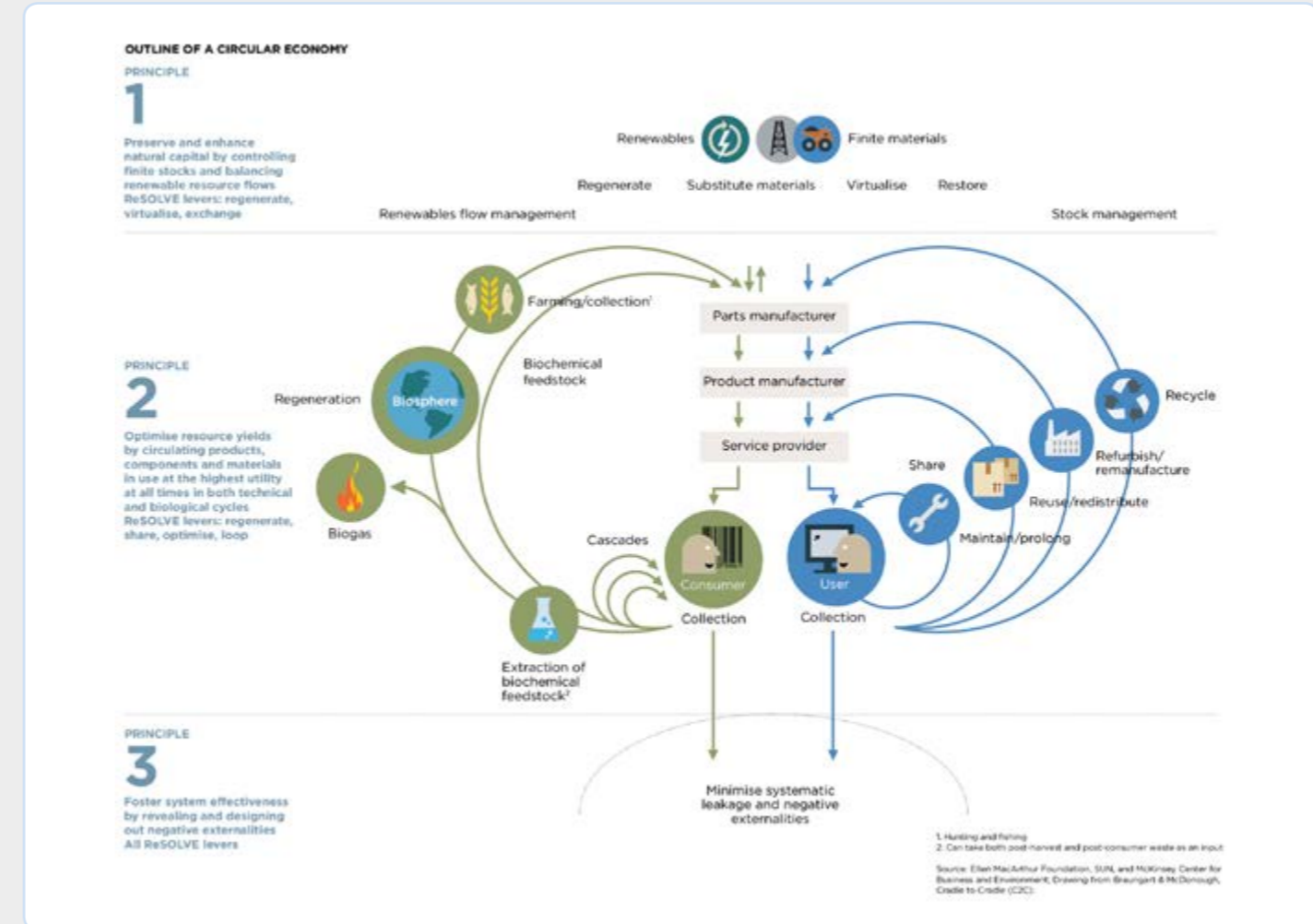
Ketenontwerpen

Vlindermodel Circulaire Economie

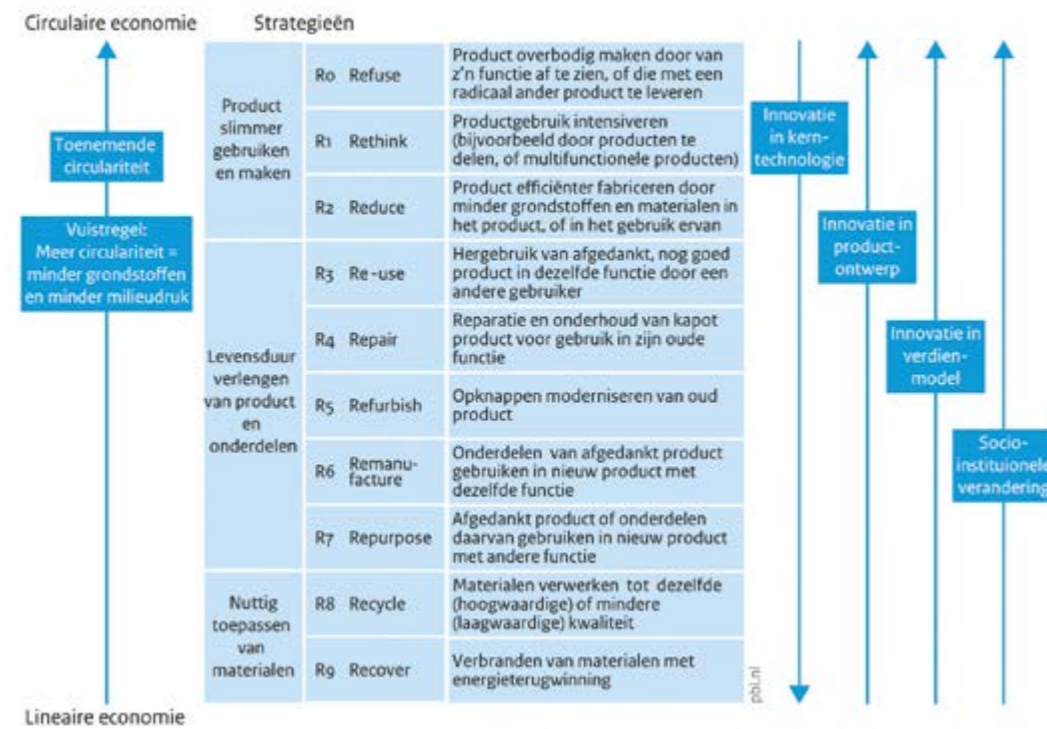
Ellen MacArthur Foundation

Prioriteitsvolgorde - De R-strategieën

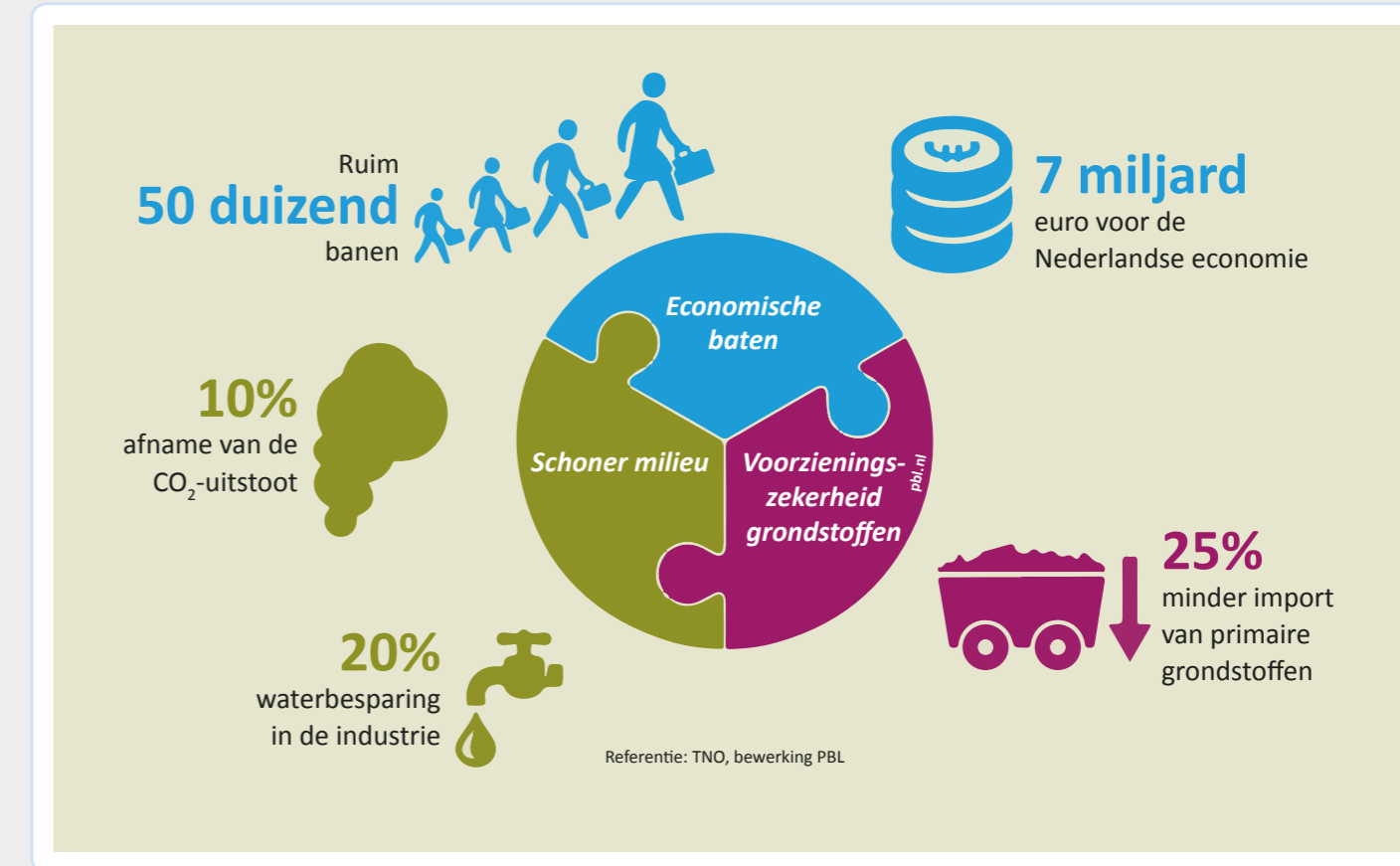
Prioriteitsvolgorde van circulaire strategieën en rol van innovatie in productketen

Bron: RLI 2015; bewerking PBL
www.pbl.nl

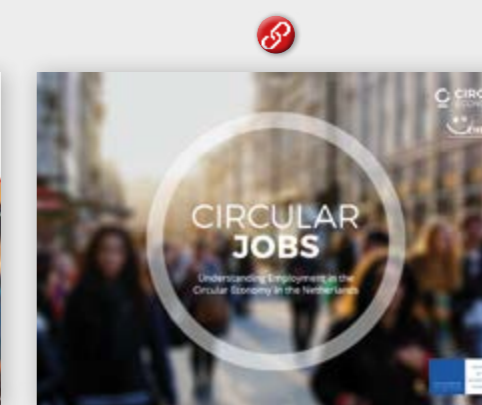

Wat levert de circulaire economie Nederland op?

Werkgelegenheid en CE

- Circulaire economie heeft een groot effect op de werkgelegenheid. Een meer circulaire economie in Nederland levert aan de ene kant zo'n 90.000 nieuwe banen op, aan de andere kant verdwijnen er zo'n 35.000 banen. **Netto is sprake van een toename van ruim 50.000 banen.** ([TNO, 2013](#)).
- In sectoren als delfstofwinning, (maak)industrie en retail zullen banen verdwijnen. In de sfeer van reparatie, hergebruik en recycling/upcycling zullen banen ontstaan.
- De circulaire economie vraagt om nieuw vaardigheden op allerlei niveaus en over de hele keten. Dat kan gaan om hoogopgeleide werknemers, maar er is ook werk voor mensen met praktische opleidingen en mensen die nu een afstand tot de arbeidsmarkt hebben. ([SER, 2017](#))
- De inzameling en recycling van afgedankte elektrische apparaten en energiezuinige lampen (e-waste) levert bijvoorbeeld op jaarbasis 700 FTE aan banen op, waarvan inmiddels ruim een kwart (27%) wordt ingevuld door mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt ([KPMG en WeCycle](#)).

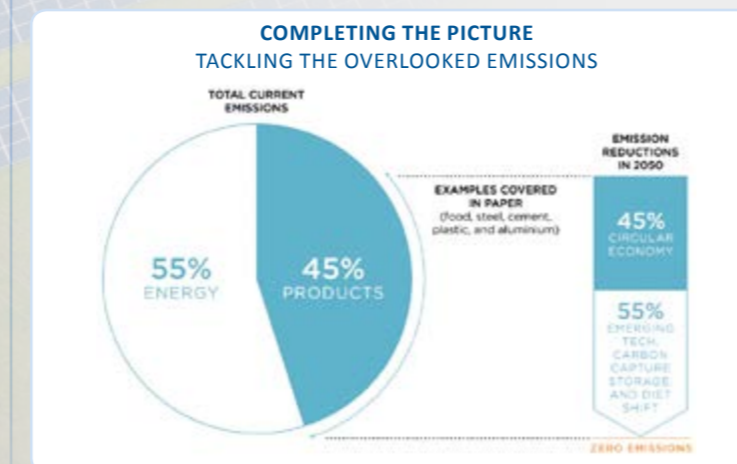

Circulaire economie en de relatie met energie- en klimaatdoelen

Steeds meer onderzoeken tonen aan dat een circulaire economie noodzakelijk is om de energie- en klimaatdoelen te halen. Door de principes van de circulaire economie te volgen, worden er automatisch minder broeikasgassen uitgestoten op wereldschaal.

Wereldwijd

Wereldwijd gezien kan de transitie naar duurzame energie de emissie van broeikasgassen met 55% verminderen. De resterende 45% wordt veroorzaakt door de wijze waarop wij producten maken en gebruiken en de wijze waarop we voedsel produceren.

Bron: Ellen MacArthur Foundation 2019: *Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change*

Nederland

Het PBL heeft voor Nederland de bijdrage van CE aan de energie- en klimaatdoelen berekend. In Nederland bedraagt de overlap tussen circulaire economie en de energietransitie ruim 30% van het verbruik van fossiele energiedragers. Het gaat dan zowel om verbranding als om grondstofverbruik. Als ook rekening wordt gehouden met het verbruik van elektriciteit voor het maken van materialen, halffabricaten en eindproducten en met de verliezen die optreden bij de daarvoor gebruikte raffinageproducten, loopt de overlap op tot ongeveer 40% van het fossiele energieverbruik.

Een circulaire economie in Nederland in 2030 scheelt bijna 8 Mton CO₂-uitstoot, oplopend tot 13 Mton in 2050. Daarmee kan circulaire economie zo'n 15 procent vormen van de totale vermindering van 56 Mton CO₂ in 2030 uit het Regeerakkoord.

Bron: PBL, 2018, *Kan de circulaire economie een bijdrage leveren aan de energietransitie?*

60%

Daarnaast is de huidige globale productie van sommige kritische metalen onvoldoende voor de transitie naar een duurzaam elektriciteitssysteem. Berekeningen voor Nederland laten zien dat voor de windmolens en zonnepanelen die wij willen gaan installeren al een fors deel van de globale jaarproductie van sommige kritische metalen nodig is. Naast het verminderen van de vraag naar kritische materialen is het noodzakelijk om circulaire ontwerpprincipes toe te passen bij de productie van windmolens en zonnepanelen om toekomstig hergebruik van componenten en materialen mogelijk te maken. En recycling te verbeteren om zo metalen terug te winnen die fysiek niet meer losmaakbaar zijn aan het einde van hun gebruiksfase.

(Bron: *Metaalvraag van de Nederlandse Energietransitie*, Copper8, Universiteit Leiden en Metabolic, 2018)

Circulaire economie en de relatie met de Sustainable Development Goals (SDG's)

Er zijn veel directe en indirecte relaties tussen Circulaire Economie en de Sustainable Development Goals (SDG's). Projecten of maatregelen die bijdragen aan een CE zullen zeer waarschijnlijk ook bijdragen aan een of meerdere SDG's. Enkele voorbeelden hiervan zijn:

- SDG 3: Goede gezondheid en welzijn - omdat we geen gebruik maken van toxische stoffen en daarmee lucht, bodem en water niet vervuilen heeft dat een groot effect op onze eigen gezondheid.
- SDG 6: Schoon water – meer CE, minder emissies van schadelijke stoffen en minder vervuiling van ons kostbare (drink)water.
- SDG 8: Waardig werk en economische groei – CE levert banen op (zie Werkgelegenheid en CE) en draagt daarmee bij aan een inclusieve en duurzame economische groei en waardig werk voor iedereen. CE draagt zo indirect ook bij aan SDG 1 het beëindigen van armoede.
- SDG 11: Duurzame steden en gemeenschappen - het in de toekomst voorzien van steden en regio's van voldoende grondstoffen en gezond en voldoende eten.
- SDG 12: Verantwoorde consumptie en productie - Het produceren van onze goederen moet met het oog op de groeiende wereldbevolking veel handiger en meer circulair. We moeten naar een duurzaam beheer en efficiënt gebruik van natuurlijke hulpbronnen, de kern van circulaire economie.
- SDG 13: Klimaat actie - een circulaire economie levert een directe bijdrage aan CO2 reductie en is noodzakelijk om de klimaatdoelen te halen (zie ook: Relatie tussen CE en energie transitie).
- SDG 14: Leven in het water - denk alleen maar aan het plastic dat in de zee terecht komt wat we niet hergebruiken.
- SDG 15: Leven op land – in een circulaire economie maken we duurzaam gebruik van ecosystemen en natuurlijke hulpbronnen en is geen sprake meer van landdegradatie en verlies van biodiversiteit.

Meer relaties worden uitgewerkt in:

[The Relevance of Circular Economy Practices to the Sustainable Development Goals](#), Patrick Schroeder, Kartika Anggraeni, Uwe Weber, 2018

Circulaire economie en de relatie met ecosystemen en natuur

Binnen de circulaire economie staan de draagkracht van ecosystemen en de natuur centraal. Onze welvaart heeft te lijden van overexploitatie van natuurlijke hulpbronnen. Het initiële doel van de circulaire economie is om een positief effect te hebben op de ecologische systemen, waardoor deze niet uitgeput of overbelast raken. (Bron: [Het Groene Brein](#))

De voordelen van circulaire economie voor de natuur:

- minder broeikasgassen
- schonere bodem, water en lucht
- behoud van natuurgebieden en natuurlijke hulpbronnen

De voordelen van de natuur voor een circulaire economie:

- levering van hernieuwbare grondstoffen zoals hout en andere biomassa
- inspiratiebron voor duurzame en circulaire innovaties door biomimicry toe te passen.

Immers, de rest van de natuur draait al miljoenen jaren op kringlopen waarbij alle grondstoffen en materialen continu gerecycled worden.

(Bron: [BiomimicryNL](#))

Design principes

Gebruik van vervangbare en niet verontreinigende materialen

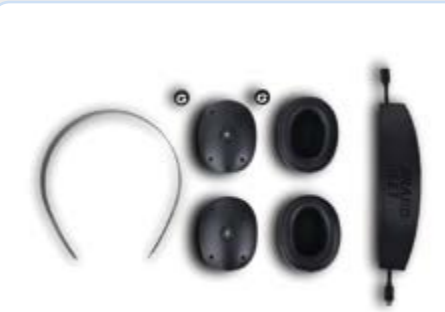
Ontwerp voor minimaal grondstof en materiaal gebruik

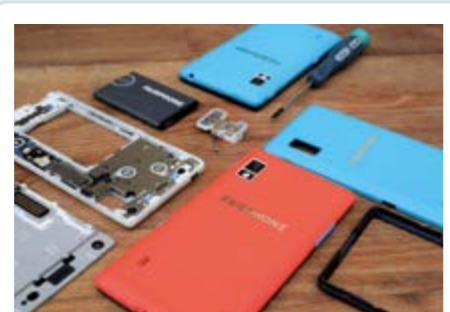
Ontwerpen voor een lange levensduur

Ontwerp voor optimaal beheer en onderhoud

Ontwerpen voor reparatie (bijv. modulair)

Ontwerp voor innovatie in de toekomst

Upcycling

Ontwerpen voor recycling

Businessmodellen

Leasemodel (betalen voor gebruik)

Statiegeld

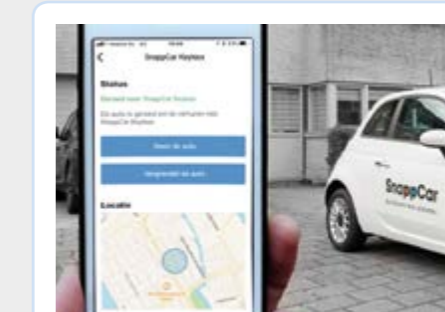
Verhuur

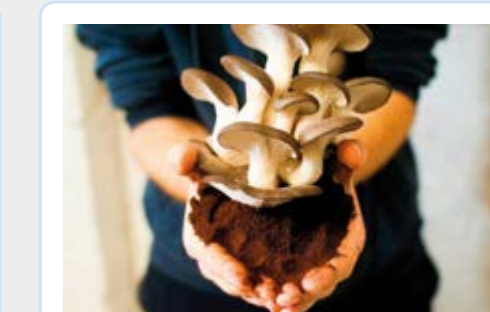
Servicemodel (onderhouds-contract)

Kostenreductie (minder materiaal gebruik levert besparingen op)

Deelconcepten

Industriële symbiose (opnieuw inzetten van reststromen)

CE op verschillende niveaus

Werkblad 1

Wat weet je al van CE op verschillende niveau's?

- = Dit ga ik uitzoeken
- = Volgen (op social media bijv)
- = Koffie drinken
- = Samenwerken
- = Door vertellen aan een collega

	KEN IK NIET	KEN IK GOED/ WERK IK AL MEE SAMEN
EUROPESE UNIE	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
NEDERLAND	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
WATERSCHAPPEN	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
PROVINCIE	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
REGIO INITIATIEVEN	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5
BUURGEMEENTEN	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5

AANTEKENINGEN:

VERVOLG ACTIE

Waar staat Europa?

Ambities van de EU:

- 65% van al het huishoudelijk afval in de EU moet gerecycled worden in 2030
- Een verbod op het afvalstorten van afzonderlijke afvalstromen
- Verbeterde definities en rekenmethodes om recycling rates te meten
- Economische stimulansen om 'groenere' producten op de markt te zetten en recycling en hergebruik te ondersteunen
- Stimuleren groene inkoop (Green Public Procurement) door Europese overheden. Hiertoe worden op EU-niveau inkoopcriteria uitgewerkt, die vervolgens op vrijwillige basis door overheidsinstanties kunnen worden gebruikt.

Vijf prioritaire sectoren aangewezen EU:

- Kunststoffen
- voedselverspilling
- onmisbare grondstoffen
- bouw en sloop
- biomassa en materialen van biologische oorsprong

Waar staat Europa?

EU Circular Economy Package

- In 2015 heeft de Europese Commissie een ambitieus actieplan voor de circulaire economie goedgekeurd met 54 maatregelen om in Europa de overgang naar een circulaire economie te versnellen, het concurrentievermogen te stimuleren, duurzame economische groei te bevorderen en nieuwe banen te scheppen.
- Alle 54 maatregelen van het actieplan uit december 2015 zijn of worden inmiddels uitgevoerd. Over die uitvoering is een uitgebreid verslag verschenen.

EU Circular Economy Package (2015)

Verslag uitvoering van het Circular Economy Action Plan (2019)

European Circular Economy Stakeholder Platform

Ontwikkelingen op het gebied van CE binnen de Europese lidstaten kun je volgen via het European CE Stakeholder Platform.

Hier vind je onder andere a good practices, circulaire roadmaps van verschillende landen en internationale publicaties over circulaire economy.

#CEstakeholderEU

Waar staat Nederland?

- Ambitie Rijk**
- Volledig circulair in 2050
 - In 2030 50% minder gebruik van primaire grondstoffen
 - In het Rijksbreed programma 'Nederland circulair in 2050' zijn vijf prioritaire sectoren geselecteerd, waarin veel winst behaald kan worden middels de circulaire economie. Voor elk van deze sectoren is een Transitieagenda opgesteld.
 - Deze transitieagenda's zijn vertaald naar het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie 2019 – 2023.
 - PBL heeft begin 2019 voor het eerst de volle breedte van circulaire activiteiten in Nederland in kaart gebracht.

Transitieagenda's (2018)

Uitvoeringsprogramma (2018)

Overzicht circulaire activiteiten in Nederland (PBL, 2019)

Waar staan de waterschappen?

Notitie 'Circulaire Economie voor de waterschappen'
(UvW, nov 2018)

De Unie van Waterschappen heeft in deze notitie opgenomen wat de afspraken in het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie betekenen voor de waterschappen en wat de handelingsperspectieven zijn.

Ambitie Unie van Waterschappen:

- In 2050 het Nederlandse afvalwater voor 100% omzetten in waardevolle producten.
- In 2020 40% duurzame energie producer en de mogelijkheden verkennen om te komen volledige energieneutraliteit in de periode daarna

Focuspunten:

- 1 Doorontwikkelen Energie- en Grondstoffenfabrieken
- 2 Circulair werken via de Aanpak Duurzaam GWW
- 3 Inkopen circulaire producten en diensten
- 4 Inzichtelijk maken van de belemmeringen en knelpunten in wet- en regelgeving die waterschappen ervaren om circulair te worden

(zie Adviesrapport Taskforce herijking afvalstoffen, sept 2019)

De UvW heeft een themagroep Circulaire Economie opgericht om waterschappers onderling kennis te laten delen over circulaire economie.

Contactpersoon:
Ruud van Esch
(Unie van Waterschappen)
resch@uvw.nl

Voorbeelden van beleid- en strategieontwikkeling bij waterschappen

Waterschap Vallei en Veluwe

- Wij maken water waardevol; beleidskader circulaire economie

Hoogheemraadschap Rijnland

- Circulaire kansen en knelpunten in beeld.

Hoogheemraadschap van Delfland

- Delfland Circulair; Bouwstenen voor een strategie voor kringloopsluiting en zelfvoorzienendheid (2017)
- Strategie Delfland Circulair (2018)

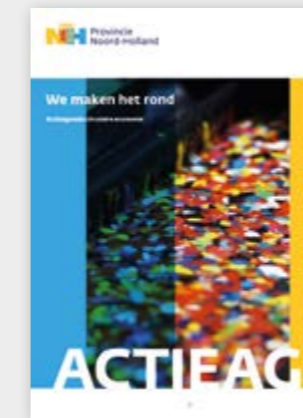
Wetterskip Fryslân

- Het Wetterskip Fryslân is aangesloten bij Vereniging Circulair Friesland en heeft het Ambitiedocument Circulaire Economie ondertekend.

In het Ontwikkelingsperspectief is beschreven hoe de provincie de overgang naar een circulaire economie wil beginnen. Hoe dit verder wordt aangepakt wordt in de Actieagenda beschreven. >

Waar staat de provincie Noord-Holland?

Ambitie Noord-Holland

Noord-Holland is circulair in 2050 en er is een reductie van 50% in het gebruik van primaire grondstoffen in 2030. De provincie sluit hiermee aan bij de ambitie en doelen van het Rijk voor circulaire economie.

Noord-Holland focust op 7 sporen en op 4 iconketens:

7 sporen:

- 1 Innovatie & ondernemerschap
- 2 Ketenvorming
- 3 Productie schone grondstoffen
- 4 Ruimte
- 5 Regelgeving
- 6 Circulaire organisatie
- 7 Kennis delen & verbinden

4 iconketens:

- 1 mineralen in de bouwsector
- 2 biomassa en voedsel
- 3 plastic verpakkingsmateriaal
- 4 textiel

Contactpersoon
Provincie Noord-Holland:
Franck Kuiper
kuiperf@noord-holland.nl

Waar staat de provincie Flevoland?

Ambitie Flevoland

In 2030 en verder staat Flevoland bekend als de grondstoffenleverancier voor de circulaire economie. (Rest)stromen uit de landbouw, bedrijven en huishoudens maken we geschikt voor duurzaam (her)gebruik.

Groene grondstoffen en gebruikte materialen bewerken we zodanig dat ze snel en gemakkelijk hun weg vinden naar bestaande en nieuwe afzetmarkten; in Flevoland, in Nederland en wereldwijd.

Focuspunten:

- 1 **Bouw**
- 2 **Landbouw**
- 3 **Groene grondstoffen**
- 4 **Gebruikte materialen**
- 5 **Het goede voorbeeld geven**

Contactpersoon
Provincie Flevoland:
Carina van Dijk
carina.van.dijk@flevoland.nl

Waar staat de provincie Utrecht?

Ambitie Utrecht

Ambitie is om de provincie Utrecht circulaire topregio van Nederland te maken.

Focuspunten:

- 1 Afvalvrije gebieden
- 2 Biobased economy
- 3 Bouw & demontage
- 4 Opkomende aandachtsgebieden

Contactpersoon
provincie Utrecht:
(via Natuur en Milieufederatie Utrecht)
Tim Bulters
t.bulters@nmu.nl

Waar staan de gemeenten?

Enkele gemeenten in Noord-Holland

Haarlem

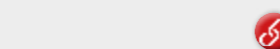

Ambitie Haarlem:

Haarlem wil in 2040 circulair zijn.

Focus:

Stimuleren bedrijven om CE mee te nemen in de bedrijfsvoering en in de keuze en hergebruik van grondstoffen.

Routekaart

Circulaire Economie Haarlem

Haarlemmermeer

Ambitie Haarlemmermeer:

Haarlemmermeer is als eerste Nederlandse gemeente lid geworden van het platform Circular Economy 100 van de Ellen MacArthur Foundation. In dit platform zijn internationale toonaangevende bedrijven en overheden verenigd om de omslag (transitie) naar een circulaire economie te versnellen. Doel van Haarlemmermeer is om dé circulaire Hotspot van Nederland te worden en te blijven. Doel van Haarlemmermeer is om dé circulaire Hotspot van Nederland te worden en te blijven.

Focus:

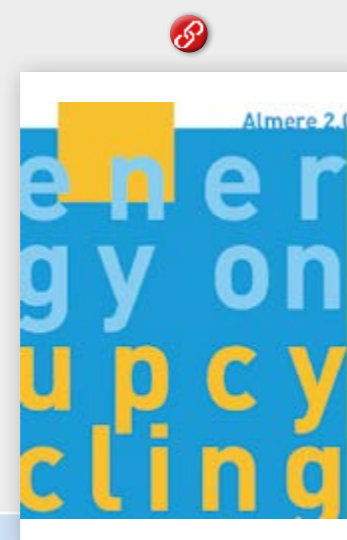
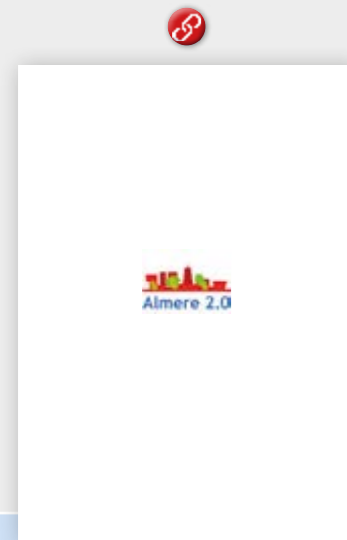
water, energie, grondstoffen (met separaat biodiversiteit)

Waar staan de gemeenten?

Voorbeelden gemeenten in Flevoland

Almere

Ambitie Almere:

Het streven is om in 2022 zowel energieneutraal als afvalloos te zijn. Almere wordt een stad waar zoveel mogelijk energie wordt benut uit hernieuwbare bronnen en waar afval wordt gebruikt als grondstof.

Focus:

Energie en grondstromen.

Noordoostpolder

Ambitie Noordoostpolder:

De gemeente wil de circulaire economie versnellen

Focus:

Meer en betere afvalscheiding, minder restafval en verpakkingsafval en hergebruik stimuleren.

Waar staan de gemeenten?

Voorbeelden gemeenten in Utrecht

Amersfoort

Ambitie Amersfoort:

In 2030 wil Amersfoort een afvalloze en CO2-neutrale stad zijn. Een slimmer gebruik van grondstoffen moet hierbij helpen. Samen met bedrijven en instellingen maakt de gemeente afspraken over maximaal hergebruik van producten en grondstoffen in de hele cyclus: van ontwerp en uitvoering tot bouw en sloop.

Focus:

- Bouw- en demontage (sloop)sector
- Versterken circulair ondernemerschap

Woerden

Ambitie Woerden:

Uiterlijk in 2050 hebben we in Woerden een volledig circulaire economie gerealiseerd. Daarvoor gebruiken we t.o.v. 2017 in 2030 al 50% minder primaire grondstoffen (mineraal, fossiel en metalen).

Focus:

Grondstoffen, water, energie en nutriënten gecombineerd met de voor Woerden relevante pijlers: woningen en huishoudens; industrie en bedrijfsleven, landbouw; verkeer en vervoer; natuur en landschap.

Regionale samenwerking

Waar staan de regio's?

Voorbeelden circulaire regionale samenwerking in Noord-Holland

Regio Noord-Holland Noord

Noord-Holland Noord heeft de belangrijkste sectoren en grondstromen verkend. Dit zijn:

- Bouw en vastgoed
- Landbouw
- Industrie

Voor biomassa is een aanvullende scan uitgevoerd om te identificeren waar bestaande biomassastromen hoogwaardiger kunnen worden ingezet.

Regio Gooi en Vechtstreek circulair (NH)

In Gooi en Vechtstreek wordt gefocust op het ontwikkelen en faciliteren van circulaire initiatieven. Het verbinden van circulaire initiatieven aan de lokale werkgelegenheid en het creëren van 'maatschappelijke meerwaarde' staan hierbij centraal. Samen met overheden, ondernemers, onderwijsinstellingen en inwoners.

Contactpersoon:
Marc Maassen
m.maassen@regiogv.nl

Economische samenwerking IJmond (NH)

Economische samenwerking IJmond heeft een verkenning uitgevoerd naar de mogelijkheden van CE in de IJmond. Het ESIJ legt de focus op de maakindustrie en de haven en ziet kansen rond circulaire economie in de crossovers op het gebied van technologie naar tuinbouw en zorg.

Waar staan de regio's?

Voorbeelden circulaire regionale samenwerking tussen Noord-Holland en Flevoland

Metropoolregio Amsterdam (NH/FL)

De Metropoolregio Amsterdam is een samenwerkingsverband tussen 2 provincies en inliggende gemeenten. De MRA heeft hoge ambities op gebied van circulaire economie en verschillende instrumenten ontwikkelde om de transitie naar CE op gang te brengen en te versnellen.

Ontwikkelplan
Circulaire
Economie
Metropoolregio
Amsterdam
(MRA, 2018)

Metropoolregio
Amsterdam -
Grondstoffen
atlas
(RHDHV, Circle
Economy, Fabri-
cations, 2018)

- Ambitie MRA**
- In 2025 tot de meest circulaire en duurzame regio's van Europa behoren
 - in 2022 10% van alle producten, goederen en diensten circulair in te kopen. In 2025 moet dit zijn opgelopen naar 50%

De MRA volgt 3 sporen :

1 Circulair Inkopen

2 Grondstofstromen

Textiel, Plastics, Luiers, E-waste, Biomassa, Bouw & Sloop

3 Groene grondstoffen

Zoals: wegnemen belemmerende regelgeving, optimaliseren vervoersbewegingen, gebiedsgerichte ketensamenwerking

Monitoring
<

Roadmap
Circulair Inkopen
en Opdracht-
geverschap
V

Contactpersoon MRA:

Marten Boels

Grondstoffenregisseur Circulaire Economie
mf.boels@lelystad.nl

Waar staan de regio's?

Voorbeelden circulaire regionale samenwerking Utrecht en Flevoland

Regio Utrecht

In de regio Utrecht zijn verdiepende studies gedaan op het gebied van circulaire bouwketen en opdrachtgeverschap.

Speerpunten in de regio Utrecht zijn:

- Circulair bouwen en slopen
- Circulair (her)inrichten van interieurs van gebouwen
- Hoogwaardige verwerking van biomassa
- Hoogwaardige verwerking van luiers en incontinentiematerialen

Alliantie Cirkelregio Utrecht

De Alliantie Cirkelregio Utrecht werkt samen aan kansrijke, circulaire initiatieven die op regioschaal in Utrecht economisch rendabel zijn:

- Circulair bouwen en slopen
- Circulair (her)inrichten van interieurs van gebouwen
- Hoogwaardige verwerking van biomassa
- Hoogwaardige verwerking van luiers en incontinentiematerialen
- Inbreiding van warmtenetten in de Utrechtse regio
- Behoud van de drinkwater kwaliteit

Platform Circulair Flevoland (FL)

Het Platform telt inmiddels meer dan 300 deelnemers en heeft al meerdere circulaire ketens in Flevoland ondersteund op het gebied van:

- Bouw
- Landbouw
- Groene grondstoffen
- Gebruikte materialen

Contactpersoon:

John Nederstigt

jnederstigt@gmail.com

Contactpersoon:

Josja Veraart,
Voorzitter van de Alliantie Cirkelregio Utrecht
j.veraart@nmu.nl

Werkblad 3 Regionale samenwerkingspartners

 = Dit ga ik uitzoeken
 = Volgen (op social media bijv)
 = Koffie drinken
 = Samenwerken
 = Door vertellen aan een collega

- | KEN IK GOED/
WERK IK AL MEE SAMEN	
OMGEVINGSDIENST	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3
REGIONAAL SAMENWERKINGSVERBAND	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3
REGIONALE
ONTWIKKELINGSMAATSCHAPPIJ (ROM)	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3
VNO-NCW	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3
NATUUR- EN MILIEUFEDERATIE	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3
LOKALE/REGIONALE AFVALVERWERKER	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3
BANK	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3
LOKALE ONDERNEMERSVERENIGING	☐ 1 ☐ 2 ☐ 3

WAAROM INTERESSANT/RELEVANT VOOR MIJ?
(N.A.V. FILMPJES!)

VERVOLG ACTIE

Samenwerkingspartners

Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's)

ROM's investeren in innovatieve bedrijven en stimuleren innovatie in het MKB onder meer op het gebied van circulaire economie. Bedrijven in individuele gemeenten kunnen op deze manier soms ondersteund worden.

Meer informatie:

Rudmer Heij (NOM)
heij@nom.nl

Martijn Kersten (Oost NL)
martijn.kersten@oostnl.nl

Peter Bijkerk (Impuls Zeeland)
peterbijkerk@impulszeeland.nl

Paul Gosselink (BOM)
pgosselink@bom.nl

Wendy Willems-Wijnen (LIOF)
wendy.willems@liof.nl

Angelique Erkenbosch
(InnovationQuarter)
angelique.erkenbosch@innovationquarter.nl

Lokale afvalverwerkers

De meeste afvalverwerkers willen graag meer inzetten op circulaire economie daarbij helpt het om als gemeente stevige circulaire ambities te formuleren en actief te bevragen op wat er precies gebeurt met reststromen nadat ze opgehaald zijn.

Meer informatie:

Michiel Westerhoff (CirkelWaarde)
michiel.westerhoff@circulus-berkel.nl

Ondernemersverenigingen

Door samen te werken met lokale ondernemersverenigingen kun je gemakkelijk lokaal bedrijfsleven en daarmee ook vaak de burger te bereiken.

Waterschappen

Waterschappen vervullen een wettelijke rol voor de verwerking van stedelijk afvalwater en dragen en zetten hier ook volop in op terugwinning en hergebruik van grondstoffen. Daarin zoeken zij samenwerkingen met gemeenten die daar actief in willen mee werken.

Meer informatie:

Patrick Blom
(Waterschap Vallei en Veluwe)
PBlom@Vallei-Veluwe.nl

Bas Nanninga
(Hoogheemraadschap van Delfland)
bnanninga@hhdelfland.nl

Anne Jongkind
(Waterschapsbedrijf Limburg)
AnneJongkind@wbl.nl

VNO-NCW

Door de regionale verenigingen van VNO-NCW worden ondernemers praktisch geholpen. VNO-NCW werkt aan doorbraakprojecten die een wezenlijke versnelling moeten brengen in de circulaire economie.

Meer informatie:

Christian Lorist (VNO-NCW Midden)
lorist@vno-ncwmidden.nl

Omgevingsdiensten

Omgevingsdiensten komen bij veel lokale partijen over de vloer, weten wat er speelt en handhaven al milieu wet en regelgeving. Omgevingsdiensten kunnen daarom soms ook bij het formuleren van circulair beleid goed meedenken over (innovatieve) circulaire bedrijfsprocessen of mogelijkheden qua wet- en regelgeving. Verschillende omgevingsdiensten willen ook steeds meer een adviserende rol spelen om lokaal bedrijfsleven te adviseren op CE gebied.

Meer informatie:

Tjeerd van Dijk
(Omgevingsdienst West-Holland)
t.vanDijk@odwh.nl

Elvira Witsiers (ODNZKG)
Elvira.Witsiers@odnzkg.nl

Samenwerkingspartners

MKB/ startup hubs of Industrie terreinen

Gemeenten die locaties hebben waar verschillende bedrijven bij elkaar zitten hebben een mooie ingang om op deze manier lokaal bedrijfsleven te bereiken en samen CE beleid mee op te stellen.

Natuur en milieufederaties

Natuur en milieufederaties zetten zich proactief in voor de transitie naar een circulaire economie. O.a. door het inrichten van een Servicepunt Circulair voor inwoners en ondernemers die aan de slag willen met het thema 'circulair'. NMF's zoeken hierbij naar samenwerking met gemeenten en provincies.

Meer informatie:

Het circulaire team van NMF
(contactpersonen per provincie)
Zie <https://servicepunt-circulair.nl/over-ons/team/>

Banken

De meeste banken willen tegenwoordig graag circulaire bedrijven aantrekken of bedrijven stimuleren om met circulaire economie aan de slag te gaan. Er zijn dan ook verschillende banken die bedrijven hulpmiddelen aanbieden om met CE aan de slag te gaan. Voor gemeenten zijn lokale banken soms ideale partners omdat zij lokale bedrijven goed kennen en gemakkelijk mee kunnen krijgen in lokale CE programma's.

Versterken van draagvlak

Werkblad 2a

Hoe zit het met draagvlak in jouw organisatie?

GEMEENTERAAD	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
COLLEGE B&W	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
STRATEGISCH MANAGEMENT	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
LOKALE BEDRIJVEN	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
BURGERS	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5

AANTEKENINGEN:

Werkblad 2b

Hoe zit het met draagvlak in jouw organisatie?

DRAAGVLAK BIJ COLLEGA AFDELINGEN

BOUW	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
ECONOMISCHE ZAKEN	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
ENERGIE	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
INFRASTRUCTUUR	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
INKOOP	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
LANDBOUW/ VOEDSEL	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
MILIEUBEHEER	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
FACILITAIRE ZAKEN	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5

DRAAGVLAK BIJ COLLEGA AFDELINGEN

MOBILITEIT	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
ONDERWIJS	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
OPENBARE RUIMTE	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
SOCIALE ZAKEN EN WERKGELEGENHEID	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
ZORG EN WELZIJN	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
AFVAL	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
COMMUNICATIE	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5
	☐ 1	☐ 2	☐ 3	☐ 4	☐ 5

Vertragende argumenten bij circulaire economie

Argument tegen	Tegenargument
Handen vol aan energietransitie.	Circulaire economie kan juist helpen met de energietransitie.
Eerst energietransitie daarna pas circulaire economie.	Gemiste kans, je kunt doelstellingen sneller halen door ook in te zetten op circulaire economie.
Budget gaat op aan duurzame energiedoelstellingen.	<ul style="list-style-type: none"> • Wanneer circulaire economie een onderdeel wordt van de bestaande portefeuilles hoeft er ook niet een groot budget speciaal voor vrijgemaakt te worden maar is het onderdeel van andere portefeuilles. • Er zijn ook alternatieve financieringsbronnen
We moeten keuzes maken als kleine gemeente.	Je kunt het thema integreren in de werkzaamheden van meerdere afdelingen binnen de gemeente waardoor er niet speciaal 1 ambtenaar voor hoeft worden vrijgemaakt. Ook kan er met lokale partijen of nabij gelegen gemeenten worden samengewerkt waardoor met minder middelen optimaal resultaat kan worden behaald.
Theoretisch begrip, weten niet wat het de gemeente gaat opleveren.	Meetbaar maken in reductie emissies, materiaalbehoud voor regio, banencreatie en waardecreatie.
We zijn al flink op weg met de circulaire economie, we scheiden ons afval al goed in onze gemeente.	Scheiden van afval is een heel klein onderdeel van de circulaire economie, je mist de potentie van CO-2 reductie, materiaalbesparing, banencreatie en waardecreatie als je het daarbij houdt.
Liever inzetten op innovatie en nieuwe bedrijvigheid.	Circulaire economie is een vorm van innovatie en trekt juist bedrijvigheid aan en houdt bedrijven toekomstbestendig.
Liever inzetten op innovatie en nieuwe bedrijvigheid.	Circulaire economie kan op de korte termijn vaak geld besparen en kan op den duur in veel gevallen ook geld opleveren. Er zijn ook alternatieve financieringsbronnen te verzinnen. Wanneer circulaire economie een onderdeel wordt van de bestaande portefeuilles hoeft er ook niet een groot budget speciaal voor vrijgemaakt te worden maar is het onderdeel van andere portefeuilles.

Vertragende argumenten bij circulaire economie

Argument tegen	Tegenargument
Liever investeren in een goed ondernemersklimaat.	Tegenwoordig willen de meeste banken vaak investeren in circulaire bedrijven omdat zij denken dat die toekomst bestendiger zijn. Het zou zomaar kunnen dat om een goed ondernemersklimaat te creëren je voornamelijk circulaire bedrijven zou willen hebben in je gemeente.
Is circulaire economie niet iets voor de markt om op te pakken?	“Bedrijven zijn goed in staat om bestaande systemen te optimaliseren maar niet om grote transities als deze door te voeren. Een goed voorbeeld is de visserij waarin de vissers niet minder maar juist meer gingen vangen naarmate de visstand af nam. Een strenge regelgeving (vis quotum) is nodig om de visstand op peil te houden. Het opraken van grondstoffen of milieuvervuiling zijn vergelijkbaar van aard: natuurlijke producten die van iedereen zijn, moeten ook door iedereen (de overheid) beschermd worden. Bedrijven erkennen dit en steeds vaker klinkt dan ook de roep om regulering door de overheid. Daarmee ontstaat binnen de concurrentie een level playingfield waardoor ingrijpende maatregelen wel gedaan worden. Ook overziet een individueel bedrijf niet de totale grondstoffenstroom die hoort bij het product dat zij maakt terwijl dat wel nodig is om meer circulair te worden. De verbinding die nodig is tussen de verschillende actoren in de grondstoffencyclus ontstaan alleen als de gemeente, kennisinstellingen en bedrijfsleven daar gezamenlijk de schouders onder zetten. Op lokaal en regionaal niveau is een gemeente daarom een logische speler om de verschillende spelers bij elkaar te brengen en processen tussen de verschillende partijen te activeren en faciliteren.”
Onze gemeente gaat toch niet het verschil maken?	Behoud van grondstoffen en dus bedrijvigheid en werkgelegenheid geldt net zo zeer voor kleinere gemeenten en regio's als voor grotere en is voor kleine gemeenten soms nog relevanter.
Super interessant onderwerp, maar echt iets waar mijn collega's mee aan de slag moeten.	Circulaire economie is een onderwerp dat aan veel verschillende beleidsterreinen raakt en zou dus op meerdere beleidsdomeinen moeten worden aangepakt. Het is wel een duidelijk signaal dat het voor je collega nog niet duidelijk is wat zijn eigen rol zou kunnen zijn.

Versterken van regionale focus

Punten om mee te nemen in bepalen van **fOCUS**

- **Politieke belangen**
 - Investerings in lokale sectoren
 - Meeste werkgelegenheid
 - Toekomstige speerpunten
- **Zichtbaarheid**
- **Impact**
 - Grootste vervuilers (lucht, bodem, water)
 - Grootste materiaal gebruikers
 - Grootste gebruikers van schaarse en materialen
 - Grootste afval producerende partijen
- **Beschikbaarheid (en hoeveelheid) lokale partijen**
- **Inzetten op waar de energie zit/ aansluiten op bestaande initiatieven**
- **Inzetten op waar de markt niet zelf zo snel mee aan de slag zou gaan**
- **Inzetten op waar het grootste economische gewin te behalen is**
- **Waar zijn financiële middelen voor beschikbaar**
- **Duur/ gemak van implementatie**
- **Onderscheidend vermogen ten opzichte van de rest van Nederland**
- **Aansluiting bij regionale of nationale speerpunten**
- **Opschaalbaarheid**

Werkblad 4

Bepalen van focus. Waar op te letten?

POLITIEKE BELANGEN

In welke sectoren wordt het meest geïnvesteerd?

In welke sector zit de meeste werkgelegenheid?

Wat zijn belangrijke speerpunten voor de toekomst?

IMPACT

Wat zijn de grootste vervuilers?

Wat zijn de grootste materiaalgebruikers?

Wat zijn de grootste gebruikers van schaarse materialen?

Wat zijn de grootste afvalproducerende partijen?

BESCHIKBAARHEID

Welke hoeveelheden soortgelijke bedrijven heb je in je gemeente of regio?

INITIATIEVEN

Welke lokale initiatieven zijn er al?
Onder bedrijven, burgers of buurgemeenten?

Zet je in op aansluiting bij bestaande lokale initiatieven?

JA	NEE We zetten in op eigen initiatieven
-----------	---

Zet je in op zaken waar de markt niet zo snel zelf mee aan de slag zou gaan?

JA	NEE
-----------	------------

Zet je in op waar het grootste economische gewin te behalen is?

JA	Het is de bedoeling dat dit financieel iets oplevert	NEE Economisch gewin is niet het grootste belang
-----------	--	---

Is het van belang om te kiezen voor onderwerpen waar extern budget voor kan vrij komen (bij bijv. provincie)?

JA	We maken graag gebruik van externe financiering	NEE We kunnen onze ambitie intern financieren
-----------	---	--

Ga je voor snel resultaat, laaghangend fruit?

JA	We gaan voor laaghangend fruit	NEE We gaan voor investeringen voor de lange termijn
-----------	--------------------------------	---

Zet je in op iets gemeente-specifiek (zoals 'stad van het recht' voor Den Haag)?

JA	NEE
-----------	------------

Sluit je aan bij nationale speerpunten?

JA	We sluiten aan bij nationale speerpunten	NEE We sluiten aan bij regionale speerpunten
-----------	--	---

Werkblad 5a

Inhoudelijke focus aanbrengen – Rijksbeleid

Transitieagenda's: Wat is relevant voor mijn organisatie?

Werkblad 5b

Inhoudelijke focus aanbrengen – provinciaal beleid

Noord-Holland focust op
7 sporen en op 4 iconketens:

- 1 Innovatie & ondernemerschap
- 2 Ketenvorming
- 3 Productie schone grondstoffen
- 4 Ruimte
- 5 Regelgeving
- 6 Circulaire organisatie
- 7 Kennis delen & verbinden

- 1 mineralen in de bouwsector
- 2 biomassa en voedsel
- 3 plastic verpakkingsmateriaal
- 4 textiel

Focuspunten Utrecht:

- 1 Afvalvrije gebieden
- 2 Biobased economy
- 3 Bouw & demontage

Focuspunten Flevoland:

- 1 Bouw
- 2 Landbouw
- 3 Groene grondstoffen
- 4 Gebruikte materialen
- 5 Het goede voorbeeld geven
- 4 Opkomende aandachtsgebieden

Noord-Holland

Flevoland

Utrecht

Wat is relevant voor mijn gemeente/organisatie?

Werkblad 5c

Inhoudelijke focus aanbrengen – regionale initiatieven

Noord-Holland

Flevoland

Utrecht

Zie pagina: 36-39

Wat is relevant voor mijn gemeente/organisatie?

Werkblad 5d

Inhoudelijke focus aanbrengen – sectoren

- Landbouw, bosbouw en visserij
- Nijverheid (geen bouw) en energie
- Delfstoffenwinning
- Industrie
- Energievoorziening
- Waterbedrijven en afvalbeheer

- Bouwnijverheid
- Handel, vervoer en horeca
- Informatie en communicatie
- Financiële dienstverlening
- Verhuur en handel van onroerend goed
- Zakelijke dienstverlening

- Overheid en zorg
- Onderwijs
- Gezondheids- en welzijnszorg
- Cultuur, sport en recreatie
- Huishoudens
-

Bron: Sectoren volgens CBS

Sectoren; welke zijn relevant voor mijn gemeente/organisatie

CE-aanpak

Werkblad 6a Focus op aanpak (6 voorbeelden van CE-aanpakken)

KLASSIEKE METHODE

VOORDELEN

NADELEN

TOEGEPASTE IN-HOUSE TRAINING

VOORDELEN

NADELEN

Werkblad 6b

CIRCULAIRE REGIO

Collega's van buurgemeenten met hetzelfde vakgebied bij elkaar te brengen
↓
Aanbieden van specifieke vakkennis op het gebied van circulaire economie
↓
Trajecten formuleren
↓
Met vakgenoten door het jaar heen elkaar blijvend ondersteunen bij circulaire trajecten

VOORDELEN

NADELEN

INTERVISIE BEDRIJVEN

Experts van verschillende lokale bedrijven bij elkaar zetten
↓
Aanbieden specifieke vakkennis op het gebied van circulaire economie
↓
Trajecten formuleren
↓
Intervisie met vakgenoten door het jaar heen om elkaar blijvend te ondersteunen bij circulaire trajecten

VOORDELEN

NADELEN

Werkblad 6c

KETENSAMENWERKING

Onderzoeken welke lokale partijen relevant zijn voor een circulaire economie
↓
Coalities aangaan met lokale bedrijven
↓
Samen inventariseren wat er al is en wat er nog nodig is vanuit gemeenten
↓
Samen projecten oppakken

VOORDELEN

NADELEN

WORKSHOP EN MIDDELEN VOOR BEDRIJVEN

Bedrijfsleven activering door aanbieden van:

Cursussen,
Inspiratiesessies,
Financiële middelen,
Prijsvragen,
Experimenteeruimte,
Zichtbaarheid,
Netwerk,
etc.

VOORDELEN

NADELEN

Waarom naar een circulaire economie?

Belangen van gemeenten, bedrijven en burgers

Gemeenten

- Schonere gemeenten, regio's en landen
- Gezondere inwoners
 - Extra banen
 - Behalen klimaatdoelstellingen
- (Financiële) waardecreatie
- Innovatieve bedrijvigheid

Bedrijven

- Nieuwe markten of groeiend marktaandeel
 - Kostenreductie
 - Risicoreductie en toekomstbestendige bedrijfsvoering
- Trigger innovatiecapaciteit
- Aantrekken en behouden talent
- Leveren grotere klantwaarde
 - Afstemmen op verwachtingen van de klant
- Strengere regels en maatregelen
 - Subsidies

Burgers

- Gebruiksgemak
- In sommige gevallen uiteindelijkgoedkoper
- Weten waar je product vandaan komt/ product met een verhaal
- Goed gevoel dat ze wat doen aan global challenges

Mogelijke rollen van de gemeente

- Als **facilitator** kunnen gemeenten hun expertise en netwerk inzetten om initiatieven van bewoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties en mede-overheden te faciliteren.
- Als **regelgever** kan de gemeente kaders stellen. Zo stellen gemeenten met strategisch beleid doelen, kader en normen en houden toezicht op de uitvoering daarvan door derden.
- Als **inkoper** van diensten en producten kunnen gemeenten circulair inkopen en hun aanbesteding hierop aanpassen en organiseren.
- Als **aanbieder** (producent en eigenaar van reststromen, zoals biomassa, oud asfalt en oud straatmeubilair) kunnen gemeenten een bijdrage leveren aan circulaire activiteiten en diensten
- Aanbieden van een **fysieke plek** om zich te vestigen of om eerste activiteiten te ontplooiën
- Als **initiator** kunnen gemeenten het voortouw nemen bij nieuw initiatieven met meerdere partijen zoals waterschappen en bedrijven. Gemeenten als katalysator.
- Als co **financier** kunnen gemeenten geld vrij maken om initiatieven op gang te brengen en te houden. Zo kunnen ze met subsidieregelingen (lokale) circulaire activiteiten stimuleren.
- **Fiscale** of **juridische** ondersteuning.

Financiering & meetbaar maken CE

Financiering en subsidies

Op gebied van CE zijn er Europese, nationale en regionale subsidies en regelingen. Er zijn nog niet veel regelingen die zich specifiek richten op circulaire economie, maar wel op het gebied van innovatie en duurzaamheid, waar CE uitstekend onder past. Hier vind je een aantal eerste ingangen in subsidieland, maar dit is geen uitputtende lijst. Neem dus contact op met RVO, de provincie of de Regionale Ontwikkelingsmaatschappij voor meer informatie en advies over subsidiemogelijkheden voor CE!

Europa

- **INTERREG** Wilt u de innovatiekracht van Europa met uw project versterken? Draagt dit bij aan een beter milieu? INTERREG biedt u als ondernemer, onderzoeker en overheid de mogelijkheid om internationaal samen te werken aan duurzame projecten.
- **Horizon 2020** Met Horizon 2020 willen de Europese Commissie (EC) en de Nederlandse overheid wetenschap en innovatie stimuleren in het bedrijfsleven en de academische wereld. Zo kunnen zij het concurrentievermogen van Europa vergroten.

Nationaal

- **DEI+ Circulaire Economie**
Subsidie voor pilot- en demonstratieprojecten gericht op circulaire economie. De regeling is open voor aanvragen vanaf 1 augustus 2019 t/m 22 september 2020
- **MIA\Vamil**
maakt het via fiscaal voordeel extra aantrekkelijk voor ondernemers om te investeren in circulaire technieken. Bijvoorbeeld rond het beperken van grondstoffengebruik of het terugwinnen van grondstoffen uit afvalstromen
- **Mkb-innovatiestimulering Regio en Topsectoren (MIT)**
Stimuleert innovatie bij het midden- en kleinbedrijf over regiogrenzen heen.
- **Regeling voor circulaire grond-, weg- en waterbouw - In voorbereiding!**
Het ministerie van IenW heeft bekend gemaakt dat er een regeling komt voor projecten rond circulaire economie voor decentrale overheden en bedrijven op het gebied van de grond-, weg- en waterbouw (GWW). Zodra er meer bekend is, leest u dat op de website van RVO

Noord-Holland

- **PIM-NH** helpt innovatieve en duurzame MKB'ers met financieringsvragen
- **Innovatiefonds Noord-Holland**
Ontwikkelbudget voor innovatieve startups en mkb'ers
- **Participatiefonds Duurzame Economie Noord-Holland**
Investeert in bedrijven en projecten die zich richten op de energietransitie, circulaire economie en duurzame mobiliteit
- **GO-NH!** is een innovatie- en accelerator programma voor duurzame mobiliteit en en circulaire economie en is één van de MKB-innovatieinstrumenten van de provincie Noord-Holland.
- **Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord**
Ondersteunt ondernemers in Noord-Holland bij het vinden van financiering en subsidies.

Flevoland

- **Horizon**
Ondersteunt ondernemers in Flevoland bij financierings- en innovatievraagstuk kengaat op regionaal of internationaal niveau

Utrecht

- **Economic Board Utrecht**
De Economic Board Utrecht (EBU) biedt u een overzicht van verschillende regionale investeringsfondsen
- **Subsidie voor stimuleren economie en innovatie**
Bedrijven, kennisinstellingen en andere overheden kunnen subsidie aanvragen voor activiteiten die gericht zijn op het stimuleren van kenniseconomie en innovatie. De activiteiten moeten in samenwerking of in overleg met de Economic Board Utrecht (EBU) zijn ontwikkeld.
- **Ontwikkelingsmaatschappij Utrecht (OMU)**
OMU is de financiële partner voor partijen die zich richten op de transformatie of herstructurering van werklocaties, bedrijfsobjecten en kantoorgebouwen, om zo nieuwe efficiënte en duurzame mogelijkheden te scheppen voor bestaand vastgoed.

Ontwikkelingen in meten en monitoren van de circulaire economie

Landelijke ontwikkelingen

- Om te kunnen volgen of de transitie naar een circulaire economie op koers ligt, ontwikkelt PBL in samenwerking met CBS en RIVM een monitoringssysteem. Naar verwachting is deze begin 2020 gereed. De verwachting is dat ook op regionaal niveau gebruik gemaakt kan worden van dit monitoringssysteem.
- De monitoring volgt 2 sporen:
 - Monitoring van de effecten van de transitie, op bijvoorbeeld de milieudruk en het grondstoffenverbruik
 - Monitoring van het proces van de transitie, de ingezette acties en dynamiek.

Beleidsstudie over monitoring van de voortgang van de CE in Nederland (PBL, 2018)

Notitie van PBL ten behoeve van uitwisseling van kennis over de monitoring van CE (PBL, 2019)

Regionale ontwikkelingen

De Metropoolregio Amsterdam en de provincie Zuid-Holland werken met Metabolic samen om een circulair monitoringsraamwerk te ontwikkelen.

Nieuwe banen

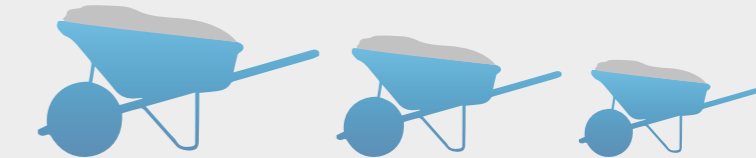

Hoe kun je resultaten in de circulaire economie uitdrukken?

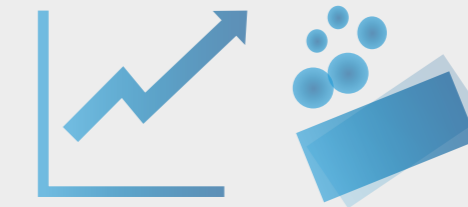
Emissiereductie (CO2)

Grondstoffenbesparing

Extra (economische) waarde

Ter inspiratie: ondersteuning, thema's, instrumenten en voorbeelden

Werkblad 8a Wat is je persoonlijke ambitie?

Wat ga ik morgen doen?

*Ik ga morgen contact
opnemen met....*

--	--	--	--

Over een jaar...

--	--	--	--

Werkblad 8b Wat is je persoonlijke ambitie?

Voucherregeling voor inzetten Regiotool

Wat is de Regiotool?

De Regiotool is een 'gereedschapskist' met hulpmiddelen en inspiratie voor een circulaire economie in de regio. Met de Regiotool heeft u toegang tot materiaalstromen in uw regio en inspirerende voorbeelden. Ook reikt de Regiotool hulpmiddelen aan om strategische keuzes te maken, activiteiten in uw regio concreet te maken en lokale initiatieven voor een circulaire economie te ondersteunen en aan te jagen.

Meld je aan!

Het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat stelt vouchers beschikbaar om snel en onder begeleiding van experts met de specifieke kansen en partners in uw regio aan de slag te gaan. Voor meer informatie en aanmelden voor de voucher-regeling, neem contact op met:

Jan Bart Jutte
jan.bart.jutte@rhdhv.com

Verdere ondersteuning voor regio's en gemeenten vanuit Rijk

Ondersteuning gemeenten, provincies en waterschappen door RVO

De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl) biedt op verschillende wijzen ondersteuning aan gemeenten, provincies en waterschappen om vraagstukken aan te pakken op het gebied van oa. circulaire economie, de energietransitie, duurzame gebiedsontwikkelingen, economie en circulair inkopen.

Regiodeals

Spelen in uw regio maatschappelijke problemen met een sociale, ecologische en/of economische invalshoek? Het Rijk biedt de mogelijkheid om deze problemen samen met regionale partners op integrale wijze aan te pakken met een [Regio Deal](#).

Regio's kunnen zelf voorstellen aanmelden voor een Regio Deal. Ook Circulaire Economie kan onderdeel uitmaken van een Regio Deal. Voorbeelden hiervan zijn de [Regiodeal Parkstad Limburg](#) en de [Regio Deal Midden- en West-Brabant Makes and Moves](#).

De aanmeldtermijn voor de derde tranche loopt tot 1 december 2019.

VANG Support: directe ondersteuning voor gemeenten en publiek afvalbedrijven

Binnen het programma VANG-HHA is een nieuwe vorm van ondersteuning voor gemeenten en publieke afvalbedrijven geïntroduceerd. Onder de naam 'VANG-Support' faciliteert het programma VANG-HHA gemeenten en publieke afvalbedrijven rechtstreeks met adviesuren.

Circulair bouwen en slopen

Stappenplan Circulair Bouwen

Wilt u als professional of als organisatie circulair bouwen? En weet u niet hoe? Doe uw voordeel met het stappenplan (RVO).

Aan de slag met circulaire woningbouw

Praktische vuistregels en inspirerende voorbeelden voor circulair bouwen waarmee opdrachtgevers en opdrachtnemers in de woningbouw aan de slag kunnen (Lenteakkoord).

Roadmap circulaire gronduitgifte

In de Roadmap is een uitgebreide analyse gemaakt van wat circulair bouwen concreet inhoudt en hoe de mate van circulair bouwen kwantitatief en kwalitatief kan worden gemeten. Verder biedt de Roadmap praktische handvatten voor het vormgeven van een circulaire tender (Gemeente Amsterdam).

Praktijkvoorbeelden

Praktijkvoorbeelden circulair bouwen uit de woningbouwsector (Platform31)

Circulair ontwerpen

Handreiking toepassen van circulaire ontwerpprincipes in grond-, weg- en waterbouwprojecten (Rijkswaterstaat, Witteveen+Bos)

Circulair bouwen en slopen

Cirkelstad

Cirkelstad is hét platform voor koplopers in de circulaire en inclusieve bouwsector. Voor traditionele Cirkelstad thema's als circulair en inclusief beleid, inkoop en ontwerp en circulaire en inclusieve realisatie van bouw en sloop. Hier vind je instrumenten en voorbeelden!

Samenwerking Circulaire Bouweconomie

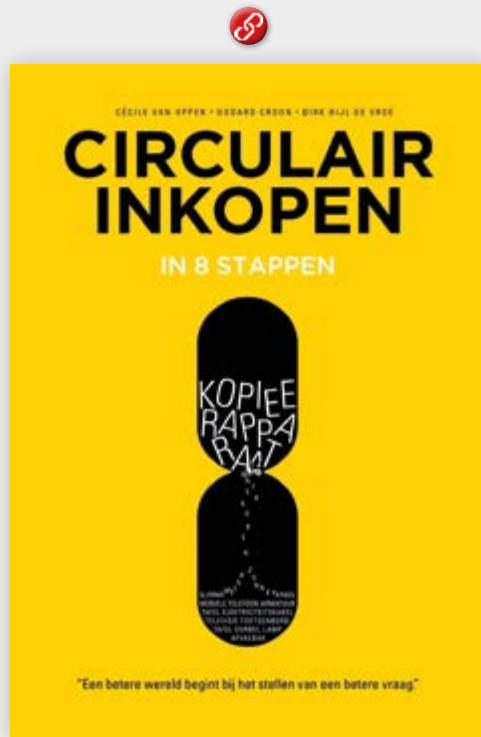
Het Transitieteam ontsluit nieuws, voorbeelden en rapporten in het kader van de uitwerking van de uitwerking van de Transitieagenda Bouweconomie.

Platform Circulair Bouwen

Platform CB'23 verbindt partijen met circulaire ambities, zowel in de GWW-sector als in de woning- en utiliteitsbouw.

Circulair inkopen in 8 stappen

Copper8 heeft in samenwerking met Rijkswaterstaat een handleiding voor circulair inkopen opgesteld.

Wil je samen met publieke en private organisaties werken aan professionalisering en opschaling van circulair inkopen in Nederland? Sluit je dan aan bij de **Green Deal Circulair Inkopen 2.0**.

Circulair inkopen en aanbesteden

Leernetwerken Circulair Inkopen

Verspreid over 2019 hebben de leernetwerken Circulair inkopen plaatsgevonden waarin dieper is ingegaan op 10 inkoopcategorieën met veel mogelijkheden tot CO2- en grondstofbesparing. De verslagen van deze leernetwerken zijn te vinden via:

LEERNETWERK BOUW

LEERNETWERK GWW

LEERNETWERK ENERGIE

LEERNETWERK DOELGROEPENVERVOER

LEERNETWERK ZERO EMISSIE VOERTUIGENPARK

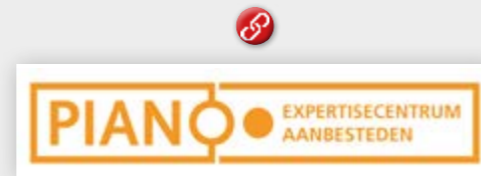
LEERNETWERK BEDRIJFSKLEDING

LEERNETWERK KANTOORINRICHTING

LEERNETWERK CATERING

LEERNETWERK HOUT

LEERNETWERK ADVIESDIENSTEN

PIANOo

Op de website van PIANOo vind je nog meer handreikingen, voorbeelddocumenten, onderzoeken, adviesdocumenten, webinars en praktijkvoorbeelden op het gebied van circulair aanbesteden en inkopen. Deze stukken zijn zowel door PIANOo als door derden opgesteld.

Wegwijzer Circulair inkopen

De wegwijzer is een verzameling van de beschikbare kennis, tips en voorbeelden op het gebied van circulair inkopen. Met de handvatten in deze wegwijzer kun je zowel op strategisch niveau beslissingen nemen als op uitvoerend niveau concrete stappen zetten. De wegwijzer is bedoeld voor iedereen die betrokken is bij het inkoopproces – van bestuurder tot projectleider.

Circulaire huishoudens

Consumptie, afval, hergebruik, delen en repareren, recycling, initiatieven van bewoners

Handige tools voor gemeenten op gebied van communicatie en gedragsverandering

Het programma VANG - Huishoudelijk afval is ontwikkeld om gemeenten te helpen om de nodige stappen te zetten naar een circulaire economie. De ambitie is om te komen van 250 kilo naar 100 kilo restafval per inwoner per jaar en 75% scheiding van huishoudelijk afval in 2020.

Op de website vind je o.a.:

- **Handige tools voor gemeenten**, zoals een communicatietool
- **Kennisbibliotheek** met handige documenten over preventie, afvalscheiding en gedragsveranderingen
- **Nieuws, voorbeelden, overzicht van bijeenkomsten etc.**

Voorbeeld vergroten bewustwording bij huishoudens

Twee gouden vuilnisauto's met in grote letters 'Goudtransport' erop, rijden door de stad om afval op te halen. De wagens moeten de Rotterdammers bewuster maken van het feit dat vuil veel geld waard is.

Meer info:
Rotterdam Circulair

CE tips wat inwoners van jou gemeente zelf en met anderen kunnen doen!

Op de nieuwe landelijke site servicepunt-circulair.nl geven de Natuur en Milieufederaties tips voor wat inwoners van jouw gemeente zelf kunnen doen aan circulaire economie. Van plastic vrij leven tot het gebruik maken van deelauto's en nog veel meer!

Bron: Circulair Den Haag

Heeft jouw gemeente al Repair cafe's?

Repair café's bestaan dit jaar al weer 10 jaar. De Repair Cafés vormen intussen een wereldwijde beweging die zich inzet voor het behoud van reparatiekennis in de samenleving en voor beter repareerbare producten.

Biomassa en voedsel/Agro

Kringlooplandbouw

In het dossier Kringlooplandbouw van de WUR vind je de laatste ontwikkelingen, kennis, papers, onderzoeken, voorbeelden en filmpjes over Kringlooplandbouw.

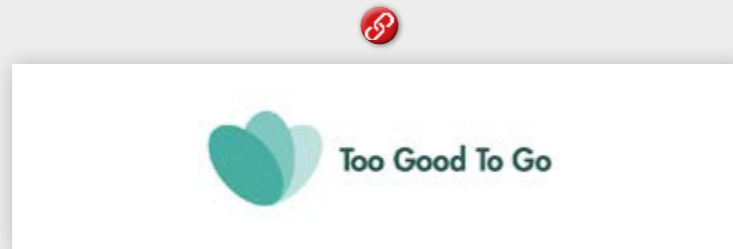

Voedsel voor de circulaire economie

Het PBL (Planbureau voor de Leefomgeving) heeft in kaart gebracht welke samenhangende aanpak nodig is om de voedselketen meer circulair te maken. Voor ons voedselstelsel betekent dit dat we de blik moeten richten op het gebruik van hulpbronnen, het tegengaan van voedselverspilling en het gebruik van reststromen. De policy brief beschrijft deze acties.

To good to go voedselverspillingsapp

Een initiatief om bij te dragen aan de strijd tegen voedselverspilling. Terwijl je geniet van overheerlijk eten, steun je de lokale ondernemer. De lokale ondernemer heeft minder verspilling én krijgt nieuwe klanten over de vloer. Goed voor jou, lokale ondernemers en de wereld. Win-Win-Win!

'Samen tegen voedselverspilling'

Wil je als gemeente campagne voeren om voedselverspilling tegen te gaan? Sluit dan aan bij 'Samen Tegen Voedselverspilling'. Binnen de stichting zetten organisaties, overheid en kennisinstellingen zich gezamenlijk in om verspilling tegen te gaan, door krachten te bundelen en te werken aan één gezamenlijk doel: samen van Nederland één van de eerste landen ter wereld maken, die voedselverspilling met de helft weet te verminderen.

Circulair Terreinbeheer

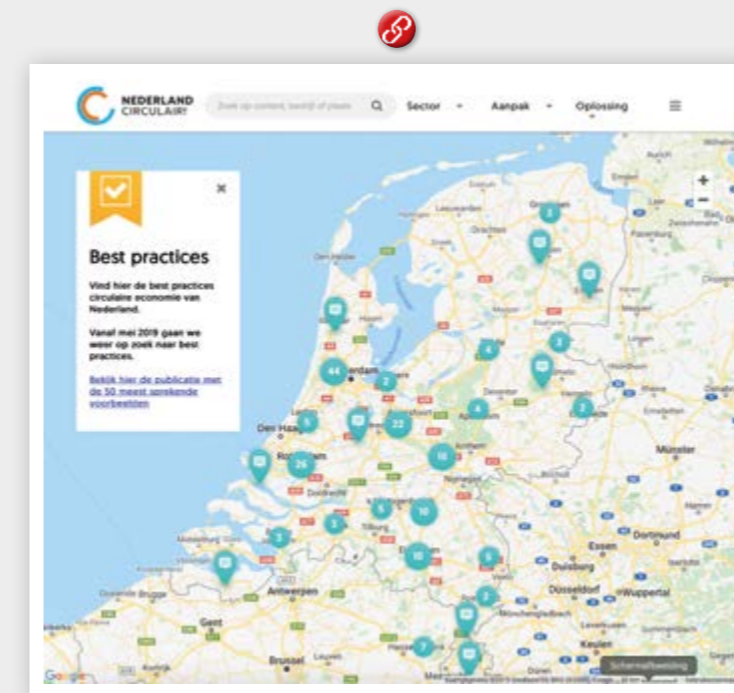
Bij circulair terreinbeheer wordt de biomassa, die vrijkomt bij water- en terreinbeheer, behandeld als waardevolle grondstof voor diverse toepassingen, zoals karton of als bodemverbeteraar.

De Biomassa Alliantie werkt aan pilots, deelt kennis en laat voorbeelden van hoogwaardige en circulaire toepassingen van biomassa zien. Gemeenten, provincies en waterschappen kunnen zich aansluiten om zelf ook stappen te zetten met circulair terreinbeheer!

Circulaire bedrijven en ondernemers

Interactieve kaart met de 50 best practices van circulair ondernemen verzameld!

Broedplaatsen, hotspots en bedrijventerreinen voor circulaire ondernemers

Verschillende gemeenten faciliteren werklocaties of bedrijventerreinen voor innovatieve en circulaire bedrijven. Om circulaire start up's kansen te bieden, restromen van verschillende bedrijven op elkaar aan te laten sluiten en waardevolle producten te laten maken van elkaars 'afval'. Voorbeelden zijn o.a.:

BLUE CITY
Rotterdam

DE MENGFABRIEK
's-Hertogenbosch

DE CEUVEL
Amsterdam

BEDRIJVENTERREIN WILLEM ALEXANDER
Roermond

Het Versnellingshuis Nederland Circulair! helpt ondernemers bij het succesvol ontwikkelen, lanceren en opschalen van producten en diensten in de circulaire economie. En met praktische ondersteuning en handige tools om circulairder te worden. Het Versnellingshuis is een partnerschap tussen MVO Nederland, het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (IenW), VNO-NCW, MKB Nederland, Nederland Circulair! en RVO.

CIRCO stimuleert bedrijven en ontwerpers samen te werken aan concrete opdrachten en laat zo daadwerkelijk circulaire business tot stand komen. De CIRCO-methodiek biedt mkb'ers handvatten om hun product en/of dienst en businessmodel circulair te ontwerpen. Onder meer gemeenten, brancheorganisaties en kennisorganisaties kunnen de CIRCO-methodiek aanbieden aan bedrijven in hun netwerk.

Circulaire dienstensector

Horeca

Wilt u in uw gemeente de horeca stimuleren meer circulair te ondernemen en geen afval meer te produceren? Leer dan van de koplopergroepen circulaire hotels in Amsterdam en de circulaire restaurants in Haarlem en Rotterdam. De hotels maakten samen al een [infographic](#) en [stappenplan](#).

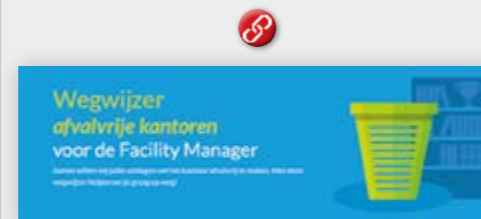
Onderwijs

Voor basisonderwijs en voortgezet onderwijs is veel [praktijkkennis](#) beschikbaar over hoe scholen afval kunnen voorkomen en scheiden. Van afvalbakken, GFT composteren tot circulair inkopen.

Kantoren

In de online tool [Wegwijzer afvalvrij kantoor](#) vindt de facility manager alles over het verminderen van afval, scheiden en circulair inkopen voor kantoren.

Logistiek bedrijfsafval

Interessant voor bedrijven en gemeenten: voorbeelden van initiatieven om inefficiënte inzameling van bedrijfsafval tegen te gaan.

Inzicht in belemmerende wet- en regelgeving voor een circulaire economie

Om slim om te kunnen gaan met schaarse grondstoffen en de afvalproductie en milieu-impact te beperken, zit vaak nog wet- en regelgeving in de weg. De Taskforce Herijking Afvalstoffen heeft deze belemmeringen in beeld gebracht.

Europese Handreiking Making the Circular Economy work

Omgevingsdiensten en hun opdrachtgevers, provincies en gemeenten, die werk willen maken van de circulaire economie, kunnen nu inspiratie putten uit de Handreiking 'Making the Circular Economy work'. Deze Handreiking kan ondersteuning bieden bij het vertalen van circulaire ambities naar de uitvoeringspraktijk van (milieu)vergunningverlening, toezicht en handhaving (VTH).

Webtoets Afval of Grondstof

De gebruiksmogelijkheden van grondstoffen hangen vaak af van de vraag of het materiaal bestempeld moet worden als afvalstof. Hiervoor is de webtoets ontwikkeld. Deze is in de eerste plaats bedoeld voor bedrijven om via een zelf uit te voeren beoordeling een indicatie te krijgen of een stof, preparaat of voorwerp afval is of bijvoorbeeld een bijproduct. Maar uiteraard kan dit instrument ook door bevoegde gezagen worden gebruikt.

Programma VANG Buitenhuis

Het programma VANG Buitenhuis helpt de dienstensector om de hoeveelheid restafval die wordt verbrand te halveren en stappen te zetten naar een circulaire bedrijfsvoering. De dienstensector omvat vele deelsectoren zoals horeca, cultuur en recreatie, onderwijs, overheid, zakelijke dienstverlening, zorg, winkels, handel en vervoer. Het programma wordt uitgevoerd door Rijkswaterstaat in opdracht van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat en is onderdeel van het Rijksbrede programma circulaire economie.

Samen met gemeenten en provincies

We werken samen met gemeenten en provincies om circulaire koplopers in de dienstensector te ondersteunen en een slimme logistiek van bedrijfsafval te realiseren. Heeft u ook interesse?

Ga voor meer informatie over projecten en handige tools naar **VANG BUITENSHUIS**

Cultuur & recreatie

Wilt u de cultuur en recreatiesector in uw gemeente helpen afvalvrij te worden? Ondersteun bijvoorbeeld de cultuursector met een zero waste expeditie. Bekijk de bijbehorende [online tool](#). Ook voor evenementen is er een [toolkit afvalvrije festivals](#).

Zorg

Vele zorginstellingen hebben zich al aangesloten bij de Green Deal 'Duurzame zorg voor een gezonde toekomst'. Speciaal voor intramurale zorginstellingen is er het [draaiboek afval en grondstoffen in de zorg](#). Op naar een circulaire bedrijfsvoering goed mens en milieu.

Inspirerende boeken

Material Matters
Thomas Rau

Donut Economie
Kate Raworth

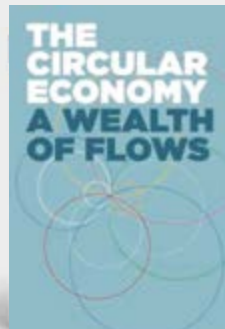
The great disruption
Paul Gilding

De verborgen impact
Babette Porcelijn

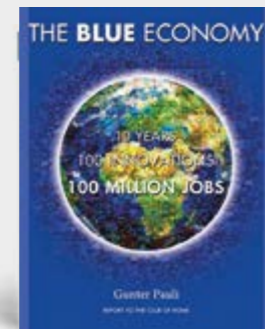
Products that last
Conny Bakker

The circular economy
Ken Webster

Cradle to cradle
Braungart & MacDonough

The blue economy
Gunter Pauli

Circulair organiseren
Jan Jonker

Kijken en luisteren

De Regiodagen CE-aanpak zijn ontwikkeld en uitgevoerd door Rijkswaterstaat en Circularities, in opdracht van Rijk, IPO, VNG en UvW.

Grafische vormgeving:
Robert Jan Bos, Robyright Graphic Design.

Oktober/ november 2019, maart 2020.